

KRIITIKAT JA BIBLIOGRAAFIAT КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1968.1.08>

TALLINNA ELANIKKONNA SOTSIAALSEST KOOSSEISUST (1871—1917)

Linn on eesti ühiskonnas juba ligi aastatuhande vältel etendanud majanduslikult, poliitiliselt ja kultuuriliselt juhtivat osa. Ometi on meie linnade ajalugu, välja arvatud tööstusproletariaadi oma, senini vähe uuritud, kapitalismiaegset linna isegi vähem kui keskaegset, kuigi just linnades paiknes kodanluse kui kapitalismi juhtiva klassi peajõud, nagu ka tema antipoodi, proletariaadi armee põhiosa. Seepärast annab linnade sotsiaalse struktuuri (laiemas mõttes kogu elanikkonna sotsiaalse struktuuri) uurimine võtme nii poliitilise kui ideoloogilise arengu, sealhulgas ka revolutsioonisündmuste mõistmiseks.

Seda arvestades on kõigiti tervitatav, et lõpuks on ajaloo huviliste lauale jõudnud esimene tõsine marksistlik uurimus¹ kapitalistliku linna (Tallinna) elanikkonna sotsiaalse koosseisu kohta.

Linnade sotsiaalse struktuuri marksistliku uurimisega on meil niisiis alustatud Tallinnast. See on õige ja vajalik, sest oli ju Tallinn sajandite vältel tähtsaim Eesti majanduslik-kultuuriline ja administratiivne keskus, XX sajandil aga sai ta meie revolutsioonilise liikumise keskus. Selle tõttu aitab ülevaade tema sotsiaalsest koosseisust kahtlemata paremini mõista kõigi käsitletaval perioodil asetleidnud poliitiliste sündmuste aluspõhja Eestis.

Vaadeldav uurimus rajaneb küllaltki soolidsel statistilisel ja arhiivimaterjalil. Läbi on töötatud olemasolevad statistilised väljaanded, samuti põhilised arhiivifondid Tallinna Linna Arhiivis ja Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis. Käsitluse elavdamiseks on õnnestunud kasutatud ka rahvaluulelist ja etnograafilist materjali.

Töö kahest põhiosast vaadeldakse esimeses Tallinna territoriaalset kasvu, tema

administratiiv-poliitilist korraldust ning elanikkonna dünaamikat. Näeme, et linna elanikkond kasvab seoses kapitalismi arenemisega kogu käsitletava ajalõigu vältel suhteliselt kiiresti. Kuid eriti kiire linnaelanike arvu suurenemine esineb umbes kahe aastakümne vältel — 1897—1917. 1912. aastal ületas Tallinna elanike arv 100 000 piiri ning linn jõudis tolle aja suurlinnade hulka. 1917. aastaks oli aga tallinlaste arv tõusnud juba ligi 160 000-le!

Autor vaatleb paralleelselt ka elanikkonna rahvusliku koosseisu muutumist. Näeme, et 1860-ndail aastail saavutasid eestlased Tallinnas arvuliselt esikoha, sakslased aga langesid teisele kohale. Esimese maailmasõja aastail kasvas kiiresti venelaste arv ja sakslaste osatähtsus vähenes veelgi, nad langesid kolmandale kohale (lk. 41—44).

Uurimuse teises osas vaadeldakse elanikkonna sotsiaalset struktuuri ning eraldatakse selles kolm põhikategooriat: töölised, kodanlased ja keskkihid (väikekodanlus).

Tööliste arvu suurenemist üldise tööstuslik-kaubandusliku tõusu baasil jälgib autor üksikasjaliselt. Käsitluse väärtus seisneb eelkõige selles, et autor on püüdnud välja selgitada linnaproletariaadi kujunemist ja kasvu tervikuna. Seni on meil uuritud peamiselt linnaproletariaadi tuumiku, s. o. tööstustööliste kujunemist ja nende arvu kasvu. Selles osas on oma uurimustega seni ajani esikohal O. Karma. Linnaproletariaadi teised kihid, nagu ehitus- ja transporditöölised, majateenijad, kehvemad ametnikud, kommunaaltöölised jne., on aga vaatlusväljast enamasti kõrvale jäänud. Selgitanud välja linnaproletariaadi teiste kihtide arvukuse 1917. aastal ja liitnud selle 30 000 Tallinna tööstustööliste armeega, jõuab autor järeldusele, et Oktoobrirevolutsiooni eel oli linnaproletariaadi suuruseks koos perekonnaliikme-

¹ Raimo Pullat, Tallinnast ja tallinlastest. Nihked elanikkonna sotsiaalses koosseisus 1871—1917. Tallinn, 1966. 160 lk.

tega Tallinnas 100 000—110 000 inimest, mis moodustab 63—69 protsenti linna elanikkonnast (lk. 70—71). See oli tugev ja ülekaalukas revolutsiooniarmee, kes ütles oma otsustava sõna ka 1917. aasta Oktoobripäevil.

Autori selle põhijäreldusega Tallinna linnaproletariaadi üldarvu (küll mõnevõrra umbkaudse) osas tuleb nõustuda. Retsensendi arvates aga on tõenäolisem, et õige on linnaproletariaadi osatähtsuse alumine piir — 63—65 protsenti elanikkonnast, sest mitte kõigi proletariaadi kihtide suhtes ei ole autori andmed küllaldased. Eelkõige kehtib see väide Tallinna merekindluse ehitustööliste osas. Nende arvu kindlaksmääramisel on autor lähtunud V. Kingissepa poolt esitatud arvust 15 000, märkides joone all ära ka M. Petrovi poolt toodud arvu 13 000 (lk. 69—70). Need autorid, kellele tuginetakse, aga ei analüüsi ega põhjenda esitatud arve ega ava nende sisu. Neile lisaks võib esitada ka kolmanda umbkaudse arvu. Nimelt teatas merekindluse ehitusvalitsuse esindaja 1917. aasta septembris seoses Tallinna evakueerimisplaanidega, et kindluse ehitustöödel töötavat kuni 18 000 töölist, 2500 teenistujat ja 3800 sõjavangi.²

Kõik need arvud vajaksid veel selgitamist ja täpsustamist. Esiteks on vaja välja selgitada, palju kindlustustöölistest paiknes Tallinnas ja selle vahetus ümbruses, sest hõlmas ju Tallinna merekindluse territoorium peaaegu kogu Harju- ja Läänemaa. Kindlustustööd toimusid rannikul kuni Haapsaluni ja Rohukülani, samuti maismaal (kolmekordne kindlustuste vöönd Tallinnast lõuna pool). Märgime siinkohal, et neil töödel kasutati ka kohalikke eesti talupoegi ja kehvikuud. Teiseks, seegi arv ei ole homogeenne. Teenistujatest oli teatud osa tegelikult väiksemad või suuremad ettevõtjad, tööde korraldajad, varustajad jne., s. o. kuulusid kodanluse või väikekodanluse ridadesse. Kindlustustöödel otsiti ka pääsu sõjaväeteenistusest. NSV Liidu Sõjalaevastiku Riiklikus Keskarhiivis on olemas rikkalikud materjalid (eelkõige merekindluse ehitusvalitsuse ja kindluse staabi fondid), mis võimaldavad

seeda küsimust üksikasjalisemalt selgitada. See selgitamine täpsustaks ka pilti linna üldisest sotsiaalsest kihistusest.

Proletariaadi kõrval vaatleb autor küllalt põhjalikult ka Tallinna kodanluse kujunemist ja arvulist kasvu, asetades seejuures pearõhu just eesti kodanluse kujunemisele ja tegevusele. Linna poliitilise elu, eriti sellise suure poliitilise sündmuse nagu Tallinna linnavalitsuse eesti kodanluse kätte mineku mõistmiseks on see väga vajalik. Eesti kodanluse kõrval aga on autoril varju jäänud vene ja balti saksa suurkodanluse käsitlus. Meenutame, et nende käes olid tööstuse ja kaubanduse juhtpositsioonid, mille tõttu nende osatähtsust ja juhtivaid tegelasi oleks tulnud rohkem iseloomustada.

Tallinna kodanluse arvu 1917. aastal (koos perekonnaliikmetega) on autor tagasihoidlikult 7500-le hinnanud, mis teeb 4,7 protsenti linna elanikkonnast (lk. 98). Võttes aluseks 1912/1913. aasta andmed, väidab ta, et sõja-aastail ei olevat kodanlus arvuliselt mainimisväärselt kasvanud. See arvatavasti peab enam-vähem paika kinnisvaraomanike kohta, vaevalt saame seda aga kinnitada teiste kapitalistlike kihtide osas. Üsna kindel on, et 1912. aastast alates, mil algas kiire laevaehitusteoste rajamine ja ulatuslikud tööd merekindluse ehitamisel, kasvas kiiresti ettevõtjate, varustajate, kroonuametnike ja spekulantide arv. Neist kuulus aga küllalt suur osa kodanluse ridadesse. Eks osuta sellele osalt ka suur teenistujate arv merekindluse ja sadama ehitusvalitsuses! Kontrollimata hüpotesina võiks väita, et Tallinna kodanluse read võisid 1917. aastal ulatuda 8000—10 000 piiridesse, s. o. ligikaudu vähemalt 6—7 protsendile linna elanikkonnast.

Autori käsitluses tuleb üheks vaieldamatult hinnatavamaks saavutuseks lugeda Tallinna keskkihtide, s. o. väikekodanluse uurimist ja hindamist, millele meie senistes uurimistöödes on liiga vähe tähelepanu pööratud. Siin on sahk tulemusrikkalt vajutatud seni üsna söötis põldu. R. Pullat mõistab, et väikekodanlaste kiht oli Tallinnas 1917. aastal küllalt arvukas — 41 500 inimest ehk 26,1 protsenti linna elanikkonnast (lk. 114—116). Retsensendi arvates võis ta isegi veidi suurem olla, eelkõige intelligenti ja ametnike arvel.

² SLRKA (= NSV Liidu Sõjalaevastiku Riiklik Keskarhiiv), f. 1148 (Строитель Морской крепости имени Петра Велико́го), nim. 3, s. ü. 1015, l. 10.

Eesti mitteproletaarsestes väikelinnades oli keskkihitide osatähtsus aga tunduvalt suurem. Autor märgib seepärast õigusega, et väikekodanlus oli neil aastail küllaltki suur jõud, keda revolutsioonilise liikumise seisukohalt tuli tõsiselt arvestada.

Meie poolt tehtud märkused juhivad tähelepanu vaid täpsustamist vajavatele küsimustele, ei kõiguta aga uurimistöö põhitulemusi. Need on väga väärtuslikud

ja jääb üle avaldada lootust, et varsti jõuab järg ka teiste Eesti linnade kätte ning selgub täpsem üldpilt kogu meie linnaelanikkonna sotsiaalsest struktuurist kapitalismiperioodil. Mitte vähem pakiline ei ole ka Eesti sotsialistliku linna ajaloo uurimine, mis on alles algamas.

K. SIILIVASK